
Néhány gondolat az alkotmányos identitásról

Téglási András* – Boros Luca**

Az alkotmányos identitás az integrációs térben elhelyezve egy olyan fogalom, amelynek meghatározásához nem csak az alkotmány és az identitás jelentésével és tartalmával kell tisztában lennünk, hanem mindezeket túlpontosan el kell tudnunk helyezni az integráció rendszerében, ami sokszor a tagállami szinten sem kikristályosodott jogi fogalmakat újabb jelentéssel ruház fel. Minden nehézség ellenére azonban érdemes foglalkozni a kérdéssel, hiszen a jövőben fontos határokat jelölhet ki mind a tagállamok, mind az Európai Unió számára.

Kulcsszavak: alkotmány, nemzeti identitás, alkotmányos identitás, Európai Unió

Some thoughts on constitutional identity

Constitutional identity, placed in the space of integration, is a concept which definition requires not only an understanding of the meaning and content of the constitution and identity, but also the ability to place them precisely in the system of integration, which often gives new meanings to legal concepts that have not even been clarified at national level. However, despite all the difficulties, the issue is worth tackling, as in the future it could mark important borders for both Member States and the European Union.

Keywords: constitution, national identity, constitutional identity, European Union

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2022.2.2032>

1. Bevezetés

Bár az alkotmányos identitással átfogóan már a kilencvenes években is javában foglalkoztak¹, fogalmát és azt, hogy tartalma pontosabb meghatározásra kerüljön a Lisszaboni Szerződés helyezte ismét az alkotmányjogi gondolkodás fókuszpontjába². A feladat koránt sem tekinthető egyszerűnek, hiszen olyan komplex

* Habilitált egyetemi docens, kutatóműhely vezető. Nemzeti Közszerződési Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar - Választás és Képviselet Kutatóműhely

** Nemzeti Közszerződési Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar – Választás és Képviselet Kutatóműhely tagja; ügyvédjelölt a Kántor, Szilasi, Sárközy és Társai Ügyvédi Irodánál.

¹ A témában lásd Michel Rosenfeld és Gary Jeffrey Jacobsohn műveit. Például:

Michel Rosenfeld: Identity of the Constitutional Subject, *Cardozo Law Review* 16 (1995), 1049-1111. o., Gary Jeffrey Jacobsohn: *Constitutional Identity*. Cambridge – London, Harvard University Press, 2010.

² EUSz. 4. cikk (2) bekezdés: „Az Unió tiszteletben tartja a tagállamoknak a Szerződések előtti egyenlőségét, valamint nemzeti identitását, amely elválaszthatatlan része azok alapvető politikai és alkotmányos berendezkedésének, ideértve a regionális és helyi önkormányzatokat is. Tiszteletben tartja

fogalmakat próbál összeilleszteni és egymásra vonatkoztatni, mint az identitás és az alkotmány úgy, hogy hosszútávon mindezt még az európai integráció koordináta-rendszerében is el kívánja helyezni. A területi korlátokra tekintettel jelen írás nem kíséri meg e koordináta-rendszert felállítani, csupán felsorakoztatja azokat az aspektusokat, amelyek számbavétele szükséges lehet az alkotmányos identitás fogalmának és tartalmának meghatározásában.³

A kontinentális és az angolszász jogrendszer alapvetően eltérő módon közelíti meg az alkotmányos identitás fogalmát. Míg az angolszász jog- és alkotmányelméletben Michel Rosenfeld és Gary Jeffrey Jacobsohn munkásságában például az alkotmányos identitás eredője és hordozója a „*constitutional self*”⁴, amely megfeleltethető az alkotmányos rendszerrel, vagyis az alkotmányos berendezkedéssel, addig a kontinentális jogrendszerben ezidáig nem született konszenzus arra nézve, hogy az identitást az alkotmány, a politikai nemzet, vagy az alkotmányos berendezkedés hordozza-e⁵, illetve a nemzeti, az alkotmányos és az alkotmányidentitás sem került teljes mértékben elkülönítésre.

Jelen írás az alkotmányos identitás meghatározásának és elemeinek körvonalazásához sorra veszi az azt alkotó identitás és alkotmány, valamint az ahhoz szorosan kapcsolódó nemzeti identitás fogalmát.

2. Identitás és alkotmány

Az alkotmányos identitás fogalmának legkézenfekvőbb megközelítése az őt alkotó fogalmak vizsgálata. Az identitás eredendően szociológiai és (szociál)pszichológiai fogalom, amely a társadalom keretrendszerében vizsgálja az egyén önazonosságát és önmeghatározását. A társadalomkutatók is egyet értenek azzal, hogy amikor az önmagáról gondolkodó egyén megkísérli, hogy én-tudatának nevet adjon és a névadás identitás, ez önmaga teljes körű megfogalmazhatóságát jelenti. Az identitás lehet sokféle és egy ember rendelkezhet többféle identitással is, de minden esetben az identitás egy biztos pont, ami szervezi, vezeti és kontrollálja az egyént.⁶

Az identitás nem egy adottság, sokkal inkább egy folyamatosan változó fogalom, amit az egyén maga épít fel; az egyén kísérlete, hogy nevesítse azon tényezőket, amelyek mentén eltér, vagy éppen megegyezik más személyekkel.⁷ Ugyanakkor az

az alapvető állami funkciókat, köztük az állam területi integritásának biztosítását, a közrend fenntartását és a nemzeti biztonság védelmét. Így különösen a nemzeti biztonság az egyes tagállamok kizárólagos feladata marad.”

³ A témában még lásd: Cservák Csaba: Az alkotmányos identitás összetett kérdésköréről. In: *Tanulmánykötet Trócsányi László 65. születésnapja alkalmából* (szerk.: Kruzsliz Péter), Szeged, SZTE ÁJK NRTI, 2021., 71-80. o.

⁴ Michel Rosenfeld: *Identity of the Constitutional Subject: Selfhood, Citizenship, Culture and Community*, Routledge. London and New York, Taylor and Francis Group, 2010., 37. sk. o.

⁵ Sulyok Márton: Kettő az egyben? Alkotmány és identitás. In: *Számadás az Alaptörvényről, Tanulmányok a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar oktatóinak tollából* (szerk.: Balogh Elemér), Szeged, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016, 339-359. o.

⁶ Marján Attila – Boros Luca: Az állampolgárság, nép, nemzet, alkotmányozás és föderalizmus értelmezési nehézségei az Európai Unióban, *Pro Publico Bono*, 1 (2017), 117. o.

⁷ Bodó Barna: *Az identitás egyetemessége*, Kolozsvár, Polis könyvkiadó, 2004., 13-15. o.

identitás nemcsak az egyes egyének sajátja, hanem ugyanúgy kötődhet emberek meghatározott csoportjához. Azzal, hogy az adott csoport különböző identitáselemek mentén önmagát megkülönbözteti a többi csoporttól, az egyéni mellett kollektív identitásuk is kialakul. Fontos, hogy ezen kollektív identitásnak már nem csak olyan elemei lesznek, amelyek a csoportot alkotó egyes egyének identitáselemeivel azonosíthatóak, hanem a csoportot jellemző valamely tulajdonságból fakadó identitásminta is azonosítható lesz, amely nem feltétlenül az egyes egyének tapasztalatain alapszik.⁸

Bár legtöbbször az alkotmány jogi fogalmával találkozunk az alkotmányos identitással kapcsolatos tudományos párbeszéd során, ugyanakkor a téma szempontjából érdemes az alkotmány általános meghatározását is figyelembe venni. Ez már csak azért is hasznos, mert ha az alkotmány általános fogalmából indulunk ki, miszerint az alkotmány a társadalmi együttélés jogilag szabályozott rendje, valamely tartós emberi közösségi alakzat állapotát, felépítettségét és rendezettségét jelenti⁹, akkor annak identitása, mint az alkotmányos rendszer vagy berendezkedés identitása lényegében megfeleltethető az alkotmányos identitás fogalmának.¹⁰

Jogi fogalmát tekintve az alkotmány többretegű fogalom. Abszolút definíciója szerint bizonyos értékszempontoknak megfelelő dinamikus politikai egység létrejöttének kerete és eredménye is. Az alkotmány azonban nem egyszerű politikai tény, hanem jogszabály és jogi okmány is.¹¹ Az alkotmány minden olyan jogi norma összessége, ami az államilag szervezett társadalom alapvető rendjét meghatározza¹², pozitivista felfogás szerint kifejezi a demokratikus államrend lényegét, meghatározza annak intézményi formáit, a jogállamiság követelményeit, az alapjogokat és azok garanciáit, a közhatalom céljait, eszközeit, szervezetét és korlátait¹³. Az alkotmány értékközpontú felfogása szerint azonban az alkotmány nem csupán alapvető normák, hanem azoknak az értékeknek és elveknek az összessége is, amelyekre az állam épül¹⁴, ilyenképp a nép önkifejezésének eszköze és értékeinek kifejeződése. Az érték-tény fogalom páros problémája különösen fontos az alkotmányos identitás kérdésének tárgyalásakor. Az érték az, ami érvényes, aminek lennie kell és ami képes ténnyé alakulni. Tény pedig az, ami bár van, de létéből nem következik, hogy értékke alakulva is lenne létjogosultsága.¹⁵ Ebből következik, hogy egy alkotmány, amely pusztán olyan tények felsorakoztatásából áll, amelyek értéként nem biztos, hogy létezhetnének, jogosan várja-e el – akárcsak elméleti

⁸ Pataki Ferenc: Identitás – személyiség – társadalom. In: *Szociálpszichológia* (szerk.: Lengyel Zsuzsanna), Budapest, Osiris Kiadó, 1997., 321. skk., 326. o.

⁹ Petrétei József: *Az Alkotmányos demokrácia alapintézményei*, Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2011., 47. o.

¹⁰ Részletesen lásd: Drinóczi Tímea: A tagállami identitás, *MTA Law Working Papers*, 8 (2018)

¹¹ Takács Albert: Alkotmány szemlélet és alkotmányváltozás, *Jogtudományi Közöny*, 6 (1989), 284. o.

¹² Petrétei: i.m. 48. o.

¹³ Kukorelli István (szerk.): *Alkotmánytan I.*, Budapest, Osiris Kiadó, 2007., 28. sk. o.

¹⁴ Csink Lóránt: Az Alaptörvény identitása – honnan hová? In: *Ünnepi kötet Dr. Tóth Károly címzetes egyetemi tanár 70. születésnapjára* (szerk.: Tóth Judit), Szeged, Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica Et Politica, 2015., 135. o.

¹⁵ Takács Albert: Az alkotmány normativitása. In: *Közjogi tanulmányok Lőrincz Lajos 70. születésnapja tiszteletére* (szerk.: Imre Miklós – Lamm Vanda – Máthé Gábor), Budapest, Aula Kiadó, 2006., 381. o.

szinten - az emberek érzelmi és erkölcsi azonosulását?¹⁶

Az alkotmány jogi fogalmát vizsgálva ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy ebben az esetben megváltozik az identitást hordozó szubjektum és a jogi értelemben vett alkotmány identitását (vagyis az alkotmányidentitást) már más tényezők határozzák meg. A kérdés eldöntése tehát függ a nézőponttól, ahonnan az alkotmányos identitás fogalmának értelmezésekor az alkotmány fogalmát megközelítjük.¹⁷

3. Alkotmányos és nemzeti identitás

Az identitás fent említett meghatározásán túl fontos kiemelni, hogy az identitás nem csak egy adott időpontban meghatározott tényezők összessége, hanem olyan kollektív identitások esetében, mint a vallási, kulturális, vagy nemzeti stb. identitások, sokkal inkább az alany létezése óta, az alanyt lényegileg meghatározó tényezők által meghatározott összesség, amelyet a vizsgálat időpontjában csupán megfigyelünk és értelmezünk.

Az EUSz 4. cikk (2) bekezdése rögzíti: „[a]z Unió tiszteletben tartja a tagállamoknak a Szerződés előtti egyenlőségét, valamint nemzeti identitását, amely elválaszthatatlan része azok alapvető politikai és alkotmányos berendezkedésének, ideértve a regionális és helyi önkormányzatokat is.”, amelyet az EU Alapjogi Kartájának preambuluma is megerősít, amikor kimondja: „az Unió hozzájárul e közös értékek megőrzéséhez és továbbfejlesztéséhez, miközben tiszteletben tartja az európai népek kultúrájának és hagyományainak sokféleségét, a tagállamok nemzeti identitását és központi, regionális és helyi közhatalmi szervezetét...”. E rendelkezések nem határozzák meg az alkotmányos identitás pontos fogalmát, ugyanakkor fogalmi bizonytalanságot eredményeznek a nemzeti és alkotmányos identitás egymáshoz való viszonyával kapcsolatban. A nemzeti és az alkotmányos identitásról Poiaras Maduro AG főtanácsnoki indítványában a következőket írja:

„Igaz ugyan, hogy a tagállamok alkotmányos identitásának tiszteletben tartása az Európai Unió egyik kötelezettsége. Ez a kötelezettsége már a kezdetektől fennáll. (...) Ezt bizonyítja az a tény, hogy első alkalommal a Szerződés azon felülvizsgálata alkalmával mondták ki kifejezetten e kötelezettséget, amelynek az előírásaiban szereplő integrációs vívmányok szükségessé tették a tagállamok számára az e kötelezettségre való emlékeztetést. Így a Maastrichti Szerződés F. cikkének (1) bekezdése, majd az Európai Unióról szóló szerződés 6. cikkének (3) bekezdése ekképp rendelkezik: >>[a]z Unió tiszteletben tartja tagállamainak nemzeti identitását<<. A nemzeti identitás nyilvánvalóan magában foglalja a tagállam alkotmányos identitását.”¹⁸

¹⁶ A magyar Alaptörvény néhány értékének elemzését az európai integrációt alapító államok alkotmányának tükrében lásd: Szilágyi János Ede: Some Values and Guarantees in the Ten-Year-Old Hungarian Constitution, With a Look at the Constitutional Arrangements of the Countries Founding the European Integration, *Central European Journal of Comparative Law*, Volume II 2 (2021), 197-219. o.

¹⁷ Tribl Norbert: *Az alkotmányos identitás funkciója és alkalmazhatósága a szupranacionális térben*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2020., 60. o.

¹⁸ C-213/07 *Michaniki AE v Ethniko Symvoulio Radiotileorasis and Ypourgos Epikrateias* ügy, indítvány,

A fenti álláspont alapján a nemzeti identitás tehát elméletileg magában foglalja a tagállami alkotmányos identitást. Ez az álláspont ugyanakkor vitatható, hiszen a nemzeti identitás, mint az alkotmányos közösség identitása, sok olyan elemet is felsorakoztat, amelyek nem értékalapúak és nem képezhetik az alkotmányos identitás részét. A nemzeti identitás az egyéneknek a nemzetihez, mint a legfelsőbb közösséghez kötődő interaktív, reflexív kapcsolata, amit Anthony D. Smith hét különböző elem együttes meglétéből származtat. Ezek a közös történelmi terület; a közös mítoszok és történelmi emlékezet; a közös tömegkultúra; a közös jogok és kötelezettségek; a közös gazdaság; ahol az egyének közös mobilitással rendelkeznek.¹⁹

Ez persze nem jelenti egyben azt is, hogy ne lehetnének a nemzeti identitásnak olyan elemei, amelyek ne alakulhatnának át alkotmányos identitási elemekké, de semmiképpen sem érthető úgy, hogy az alkotmányos identitás halmaza a nemzeti identitás halmazában helyezkedik el.

Az alkotmányos identitás kérdése azért is érdekes és igen összetett, mert míg fogalmának meghatározására a jogtudomány tesz kísérletet, addig ezzel párhuzamosan az alkotmányértelmező testületek válaszokat adnak és tartalommal töltik meg a koncepciót, országonként eltérő módon. Emellett továbbá megjelent egy újfajta szegmense is az identitásról folyó diskurzusnak és gyakorlatnak, amelyben az alkotmányozó hatalom is részt vesz a fogalom meghatározásában, tartalommal való feltöltésében.²⁰

A jogirodalom különböző megközelítései értelmében az alkotmányos identitás tehát egyrésztől, (i) leírja az alkotmányos rendszer organikus fejlődésének folyamatát, amelynek elemei az alkotmányos közösség, az alkotmányozó hatalom és az alkotmány; másrésztől (ii) testet ölt e három tényező konfrontatív viszonyában úgy, hogy közben egyensúlyt is teremt (hiszen a három tényező meghatározza egymást, így változásuk is csak összhangban képzelhető el). Az alkotmányos identitásnak identitás voltából fakadóan továbbá jellemzője a kontinuitás, vagyis a folyamatos változás és alkalmazkodás, amely végleges meghatározását egyúttal lehetetlenné is teszi. Amennyiben egy adott időpillanatban nevesíteni kívánjuk egy alkotmányos rendszer identitásának elemeit, azok az alkotmány rendelkezései között, mint alkotmányos értékek és intézmények, alkotmányos alapelvek öltének testet, amelyek megjelenhetnek az alkotmánybírói vagy felsőbb bírósági esetjogban is, mint identitáselemek.²¹

Egy további sajátossága az alkotmányos identitás kontinentális megközelítésének az Európai Unió „*sui generis*” voltából fakad, amely folytán uniós szinten jellemzően egy-egy jogi fogalom a tagállamtól eltérő jelentést kap. Az Unió, (egyelőre) híján bármiféle meghatározó európai identitásnak, alapvetően olyan közösség, amelyet a jog tart össze. Ennek látványos példája, hogy míg leegyszerűsítve tagállami szinten a jogállam alapelve a joghoz kötöttséget jelenti, addig uniós szinten a jogi

31. pont (idézi: Tribl Norbert: i.m., 62.o.)

¹⁹ Anthony D. Smith: *National Identity*, London, Penguin Books, 1991, 14. o.

²⁰ Részletesen lásd az Alaptörvény hetedik módosítását tárgyaló szakirodalmat.

²¹ Tribl: i.m. 53. sk. o.

gondolkodás és felfogás elsőbbségét.²² Hasonlóan a jogközösséghez, uniós szinten a cél, hogy a politikai cselekvések visszavezethetőek legyenek a jogi felfogásra, az Európai Unió ugyanis csak addig létezik, amíg ezt a közösséget jogi elvek alapján és mentén képes összefogni és alakítani. Amikor az Európai Bíróság tehát a négy Szerződést alkotmánynak nevezi és politikai jelenségeket és kérdéseket jogi szempontból értékeli és dönt el, a demokratikus politikát próbálja meg pótolni legjobb tudása szerint a jog eszközeivel.

Ebből kifolyólag, amikor a tagállamok és az Unió kapcsolata sok esetben nem épp zökkenőmentes, a tagállamok az alkotmányos identitás fogalmát próbálják úgy megtölteni tartalommal, hogy az „*védelmi*” funkciót is képes legyen ellátni. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az alkotmányos identitásról gondolkodva a tagállamok azt a felfogást próbálják erősíteni, hogy az alkotmányos (és nemzeti) identitás tiszteletben tartása az Unió részéről bizony egy határt is kell jelentsen az Unió terjeszkedésének, és a szuverenitástranszferből fakadó jogkörök átruházásának, annak mértékének. Amikor az a kérdés, hogy mit is takar az alkotmányos identitás, megválaszolásával igazából egy „*hatalmi*” kérdés is eldőlni látszik: aki meghatározza, kinyilvánítja az egyes tagállamok alkotmányos identitását, az állíthatja fel azt a mezsgyét, amelyet az Unió, ha be kívánja tartani működésének alapját adó Szerződések szabályait, nem léphet át a jövőben sem.

Több tagállami testülethez hasonlóan, a magyar Alkotmánybíróság is foglalkozott a kérdéssel 143/2010. (VII. 14.) AB határozatában. Az indítványozó álláspontja szerint a Lisszaboni Szerződés olyan mértékben korlátozza Magyarország szuverenitását, amelynek eredményeként a Magyar Köztársaság a továbbiakban nem tekinthető független jogállamnak és amely kötelező hatályának elismerése sérti az alkotmány 2. §-át²³.

Határozatában az AB emlékeztetett arra, hogy a szuverenitás korlátozása más szuverén államokkal való együttműködés alapvető feltétele, amely nem jár a szuverenitás megszűnésével. Az indítvánnyal ellentétben a testület arra a következtetésre jutott, hogy a Szerződés nem sérti a népszuverenitás és a demokratikus jogállamiság elvét sem, mert az alkotmányozó az Alkotmány 2/A. §²⁴

²² A jogállamiság fogalmának kialakulásáról és aktuális kérdéseiről lásd: Gát Ákos Bence: Az európai uniós jogállamiság - közpolitika kialakulásának átfogó jogi és politikatudományi elemzése. Doktori Értekezés, Bp. (2021); Prugberger Tamás: Adalékok a jogállamiság fogalmának és funkciójának kialakulástörténeti és elméleti kérdéseire az aktuálpolitika mérlegén, *Jogelméleti Szemle*, 1 (2022), 118-126. o.

²³ A Magyar Köztársaság Alkotmánya

„2. § (1) A Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam.

(2) A Magyar Köztársaságban minden hatalom a népé, amely a népszuverenitást választott képviselői útján, valamint közvetlenül gyakorolja.

(3) Senkinek a tevékenysége sem irányulhat a hatalom erőszakos megszerzésére vagy gyakorlására, illetőleg kizárólagos birtoklására. Az ilyen törekvésekkel szemben törvényes úton mindenki jogosult és egyben köteles fellépni.”

²⁴ „2/A. § (1) A Magyar Köztársaság az Európai Unióban tagállamként való részvétele érdekében nemzetközi szerződés alapján - az Európai Uniót, illetőleg az Európai Közösségeket (a továbbiakban: Európai Unió) alapító szerződésekből fakadó jogok gyakorlásához és kötelezettségek teljesítéséhez szükséges mértékig - egyes, Alkotmányból eredő hatásköreit a többi tagállammal közösen gyakorolhatja; e hatáskörgyakorlás megvalósulhat önállóan, az Európai Unió intézményei útján is.

(2) Az (1) bekezdés szerinti nemzetközi szerződés megerősítéséhez és kihirdetéséhez az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges.”

beiktatásával biztosította az alapító szerződések megerősítésének a népszuverenitásra való visszavezethetőségét, demokratikus legitimitációját; megállapította, hogy a Lisszaboni Szerződés nem európai szuperállamot hoz létre, hiszen az Unió mint önálló jogi személy tevékenységét a tagállamok kormányai továbbra is irányítani és ellenőrizni tudják.²⁵ A határozathoz fűzött párhuzamos indokolásában Trócsányi László arra is felhívta a figyelmet, hogy „*amikor a tagállamok a szuverenitásukból fakadó hatáskörük egy részét, vagy annak gyakorlását átruházták a közösségi (uniós) szervekre, nem mondtak le államiságuk, szuverenitásuk és függetlenségük lényegéről, államrendjük alapjainak szabad meghatározásáról. A tagállamok megtartották alkotmányuk azon alapelvei feletti szabad rendelkezési jogukat, amelyek nélkülözhetetlenek az államiság, az alkotmányos identitás fenntartásához*”²⁶.

4. Összegzés

Az egyértelműen látszik, hogy az alkotmányos identitás fogalmának és tartalmának körvonalazódása még kezdeti fázisban jár, az azonban tisztán látszik, hogy meghatározása kulcsfontosságú lesz az Unió és a tagállamok közötti jövőbeli hatásköri viták eldöntésében.²⁷ A különböző elgondolások irányvonalai már kirajzolódni látszanak, ugyanakkor az elméleti és gyakorlati jogtudomány további munkája elengedhetetlen, hiszen egyelőre még az sem tűnik meghatározottnak, hogy az alkotmányos identitás pontosan minek is az identitása, nem beszélve pontos tartalmáról és gyakorlati alkalmazhatóságáról.

Irodalomjegyzék

- Bodó Barna: *Az identitás egyetemessége*, Kolozsvár, Polis könyvkiadó, 2004.
- Cservák Csaba: Az alkotmányos identitás összetett kérdésköréről. In: *Tanulmánykötet Trócsányi László 65. születésnapja alkalmából* (szerk.: Kruzslíc Péter), Szeged, SZTE ÁJK NRTI, 2021
- Csink Lóránt: Az Alaptörvény identitása – honnan hová? In: *Ünnepi kötet Dr. Tóth Károly címzetes egyetemi tanár 70. születésnapjára* (szerk.: Tóth Judit), Szeged, Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica Et Politica, 2015.
- Drinóczi Tímea: A tagállami identitás, *MTA Law Working Papers*, 8 (2018)
- Enyedi Krisztián: Az Alkotmánybíróság legutóbbi döntéseiből, *Fundamentum*, 3 (2010)

²⁵ Enyedi Krisztián: Az Alkotmánybíróság legutóbbi döntéseiből, *Fundamentum*, 3 (2010), 133. o.

²⁶ 143/2010. (VII. 14.) AB határozat, Dr. Trócsányi László alkotmánybíró párhuzamos indokolása

²⁷ Természetesen nem szabad elfelejteni, hogy a tagállami és az uniós nézőpontról kívül a nemzetközi jog is foglalkozik a témával: Raisz Anikó: Gondolatok a nemzetközi jog egyes aktuális kérdéseiről a közép-kelet-európai országok szemszögéből avagy alkotmányos identitás a nemzetközi jog szemüvegén át, In: *Tanulmánykötet Trócsányi László 65. születésnapja alkalmából* (szerk.: Kruzslíc Péter), Szeged, SZTE ÁJK NRTI, 2021., 575-582. o. Az emberi jogok védelméről a nemzetközi jogban lásd: Téglásiné Kovács Júlia: Az emberi jogok nemzetközi védelmének rendszere. In: *Alkotmányjog* (szerk.: Csink Lóránt) Budapest, Novissima Kiadó (2014) 111-117. o.

-
- Gát Ákos Bence: Az európai uniós jogállamiság - közpolitika kialakulásának átfogó jogi és politikatudományi elemzése. Doktori Értekezés, Bp. (2021)
 - Jacobsohn, Gary Jeffrey: *Constitutional Identity*. Cambridge – London, Harvard University Press, 2010. <https://doi.org/10.4159/9780674059399>.
 - Marján Attila – Boros Luca: Az állampolgárság, nép, nemzet, alkotmányozás és föderalizmus értelmezési nehézségei az Európai Unióban, *Pro Publico Bono*, 1 (2017)
 - Pataki Ferenc: Identitás – személyiség – társadalom. In: *Szociálpszichológia* (szerk.: Lengyel Zsuzsanna), Budapest, Osiris Kiadó, 1997.
 - Petrétei József: *Az Alkotmányos demokrácia alapintézményei*, Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2011.
 - Prugberger Tamás: Adalékok a jogállamiság fogalmának és funkciójának kialakulástörténeti és elméleti kérdéseire az aktuálpolitika mérlegén, *Jogelméleti Szemle*, 1 (2022)
 - Raisz Anikó: Gondolatok a nemzetközi jog egyes aktuális kérdéseiről a közép-kelet-európai országok szemszögéből avagy alkotmányos identitás a nemzetközi jog szemüvegén át, In: *Tanulmánykötet Trócsányi László 65. születésnapja alkalmából* (szerk.: Kruzslicz Péter), Szeged, SZTE AJK NRTI, 2021.
 - Rosenfeld, Michel: *Identity of the Constitutional Subject*, *Cardozo Law Review* 16 (1995)
 - Rosenfeld, Michel: *Identity of the Constitutional Subject: Selfhood, Citizenship, Culture and Community*, *Routledge*. London and New York, Taylor and Francis Group, 2010., <https://doi.org/10.4324/9780203868980>.
 - Smith, Anthony D.: *National Identity*, London, Penguin Books, 1991.
 - Sulyok Márton: Kettő az egyben? Alkotmány és identitás. In: *Számadás az Alaptörvényről, Tanulmányok a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar oktatóinak tollából* (szerk.: Balogh Elemér), Szeged, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016.
 - Szilágyi János Ede: Some Values and Guarantees in the Ten-Year-Old Hungarian Constitution, With a Look at the Constitutional Arrangements of the Countries Founding the European Integration, *Central European Journal of Comparative Law*, Volume II 2 (2021), <https://doi.org/10.47078/2021.2.197-219>.
 - Takács Albert: Alkotmányozás és alkotmányváltozás, *Jogtudományi Közöny*, 6 (1989)
 - Takács Albert: Az alkotmány normativitása. In: *Közjogi tanulmányok Lőrincz Lajos 70. születésnapja tiszteletére* (szerk.: Imre Miklós – Lamm Vanda – Máthé Gábor), Budapest, Aula Kiadó, 2006.
 - Téglásiné Kovács Júlia: Az emberi jogok nemzetközi védelmének rendszere. In: *Alkotmányjog* (sz.:Csink Lóránt) Budapest, Novissima Kiadó(2014)111-117. o.
 - Tribl Norbert: *Az alkotmányos identitás funkciója és alkalmazhatósága a szupranacionális térben*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2020.
-
-